

BROEKER

BIJDRAGEN

Uitgave van de Vereniging "Oud Broek in Waterland"

Verschijnt 1 tot 2 maal per jaar.
Wordt aan de leden gratis toe-
gezonden.
Redactieadres: Leeteinde 5^A,
1151 AJ, Broek in Waterland

Gehele of gedeeltelijke overname van
de inhoud slechts met toestemming.
Copyright © 2008 Broek in Waterland
ISSN: 1875-3876.
Nr 57 (sept. 2009)

Het einde van een zeevarende traditie¹

Tot in de tweede helft van de zeventiende eeuw speelde de zeevaart -en dan met name op de Oostzee- een belangrijke rol in het dagelijkse leven van Broek in Waterland. Binnen enkele decennia is de zeevaart vervolgens uit het dorpsleven in Broek verdwenen. Wat ervan overbleef was een groepje rijke kooplieden, dat overzeese handel dreef, via commissionairs. Dit artikel gaat over de vraag hoe de zeevaart uit Broek verdween en wat voor gevolgen het voor de Broekers had.

Veeteler en zeevarende

In de zeventiende eeuw was het gebruikelijk dat de meeste dorpingen zich bezig hielden met de landbouw. In Waterland was de bevolking al vanaf de 13de-14de eeuw, door het inklinken van de veengrond, overgeschakeld van akkerbouw naar veeteelt, met name de productie van boter, kaas en melk. Met een marktschuitenvaar konden deze producten verkocht worden in Amsterdam.² Volgens de penningkohieren van Broek waren er in 1543 bij tachtig grondgebruikers 630 deimten land in gebruik (een deimt was in Waterland ongeveer 0,6 hectare). Hiervan was meer dan de helft eigendom van de gebruiker zelf. Het gemiddelde landgebruik was zeven en een halve deimt. Aangezien er ongeveer drie deimten per koe nodig waren bestond het gemiddelde veebezit uit ongeveer twee koeien.³

Dit leverde waarschijnlijk niet genoeg op om van te kunnen leven, want in de Informatie van 1514 wordt voor de inwoners van Broek vermeld: 'dat zy hem generen mitte zeevaart, mit ter zee te reeden, coopvaert te vaeren om een huyere(*gage*), mit ook ten harinck te vaeren ende andere zeeneringhe'.⁴ De situatie in Broek zal waarschijnlijk overeenkomsten hebben

vertoond met Ransdorp, waar de (mannelijke) inwoners zich in 1514 bezig hielden met de zeevaart, terwijl 'heer wijfs moegen houden een coyken of twee'.⁵

Uit onderzoek is gebleken dat schippers een sterke voorkeur hadden voor het aannemen van zeelieden uit de eigen omgeving, voornamelijk waar het de hogere functies aan boord betrof: stuurman, hoogbootsman en kok.⁶ Aangezien er veel Waterlandse schippers waren in de vaart op de Oostzee, zal er een flink aantal Broekers meegereisd zijn met deze schepen. De belangrijkste bron voor informatie over het aantal Broekers dat werk vond in de zeevaart is het archief van de Broeker Zeevarende Beurs. In andere Waterlandse dorpen hebben ook dergelijke beurzen bestaan, maar de Broeker beurs is de enige waarvan de inschrijvingen bewaard zijn gebleven. Een varensgezellenbeurs, ook wel zeevarende beurs, bootsgezellenbeurs of buel genaamd, is een vorm van een onderlinge verzekeringsinstelling. Zeevarenden legden per reis een bepaald bedrag in, en als zich een bepaalde situatie, bijvoorbeeld een kaping of schipbreuk voordeed, ontvingen zij een uitkering uit de beurs.⁷ Een belangrijke regel die de beurs hanteerde was de vereiste dat diegene die wilde inleggen, een burger van Broek moest zijn.⁸ De ingelegde premies konden voor grote reizen, of in oorlogstijd, behoorlijk oplopen. Voor een reis naar de Oostzee moest tijdens de Eerste Engelse Oorlog in 1654 het bedrag van één gulden worden ingelegd in plaats van de tien stuivers in vreedestijd (een verdubbeling van de premie), terwijl de uitkeringen uit de beurs gelijk bleven: vijftig gulden indien het schip gekaapt werd of verloren ging, vijftig gulden indien het door de Turken werd gekaapt.⁹ Een aantal zeelieden zal het risico hebben genomen en de premie in eigen zak hebben gestoken. Het is dan ook waarschijnlijk dat er meer zeelieden waren dan het aantal inschrijvingen in het register.

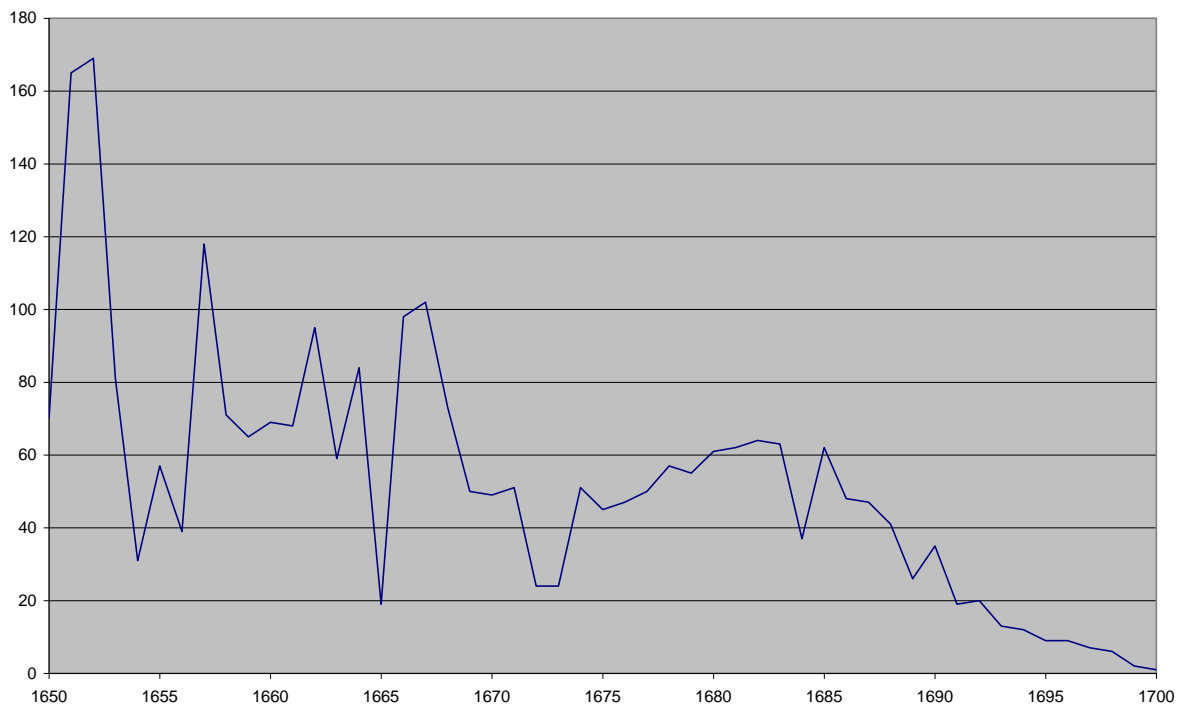
De beurs in Broek werd in 1635 opgericht. In dat jaar werd 194 maal ingelegd. Aangezien een aantal mannen meerdere keren in een jaar zal hebben ingelegd betekende dit dat er ongeveer 90 tot 100 mannen - dat is ten minste de helft van de beroepsbevolking - zich direct bezighield met de scheepvaart.¹⁰ Als een mooi voorbeeld van een Broeker zeevarende kan Ariaan Jansz genoemd worden. Het bijzondere aan hem is dat hij de enige persoon was die in de zeevarende beurs inlegde in het jaar 1700. In de periode 1680-1700 legde Ariaan Jansz achtentwintig keer geld in. In deze periode van eenentwintig jaar legde hij twee keer een jaar niets in, twaalf jaar één keer, zes jaar twee keer en één jaar vier keer. Afhankelijk van de reis zal hij niet langer dan drie maanden per jaar van huis geweest zijn. Een aantal keren maakte hij een doorgaande reis, een reis met meer dan één bestemming en zal hij bijna een jaar van huis geweest zijn.¹¹ De meeste inschrijvingen vonden plaats in de periode maart-oktober, dus de zeevaart zal vooral in de lente- en zomermaanden een (waarschijnlijk zeer welkome) aanvulling op het inkomen gevormd hebben.

Als we het aantal inschrijvingen in de beurs over de periode 1650-1700 bekijken (grafiek 1) dan valt op dat het aantal inschrijvingen over vrijwel de gehele periode daalde. Na het ondertekenen van de vrede met Spanje in 1648 werden veel bestemmingen gemakkelijker bereikbaar, waardoor het scheepvaartverkeer toenam. De daaropvolgende oorlog met Engeland (de Eerste Engelse Zeeoorlog, 1652-1654) zorgde echter meteen voor een dip in het aantal inschrijvingen.

Er trad nog een kleine periode van herstel op toen in de periode 1658-1663 een aantal Broeker schippers betrokken raakte bij de walvisvaart,¹² maar toen in 1665 de Tweede Engelse Zeeoorlog uitbrak daalde het aantal inschrijvingen tot een dieptepunt van slechts negentien inschrijvingen, een aantal dat zo laag was dat het pas weer zou worden bereikt in 1691.

In de periode 1662-1665 verkocht een aantal Broeker kooplieden hun (fluit)schepen. In 1662 werd 'De Castanjenboom' verkocht; in 1664 'De Broeck' en 'De Koningh David', en in 1665 'De Coervorst'.¹³ Dit kan een grote slag voor de werkgelegenheid in de zeevaart voor de Broekers zijn geweest. Na 1665 werden er geen (of op zijn hoogst een heel klein aantal) schepen meer uitgereed vanuit Broek in Waterland. Hierdoor zal de vraag naar zeelieden uit het dorp sterk zijn gedaald. Broekers op zoek naar emplooi op een schip zullen waarschijnlijk hebben moeten reizen naar de omliggende dijkdorpen of naar Amsterdam. Veel Broekers die het werk in de zeevaart zagen als een interessante bijverdienste zullen die moeite waarschijnlijk niet hebben willen doen. Zij moesten een andere manier vinden om een volledig inkomen te verwerven.

Grafiek 1. Inschrijvingen in de varensgezellenbeurs per jaar, 1650-1700¹⁴

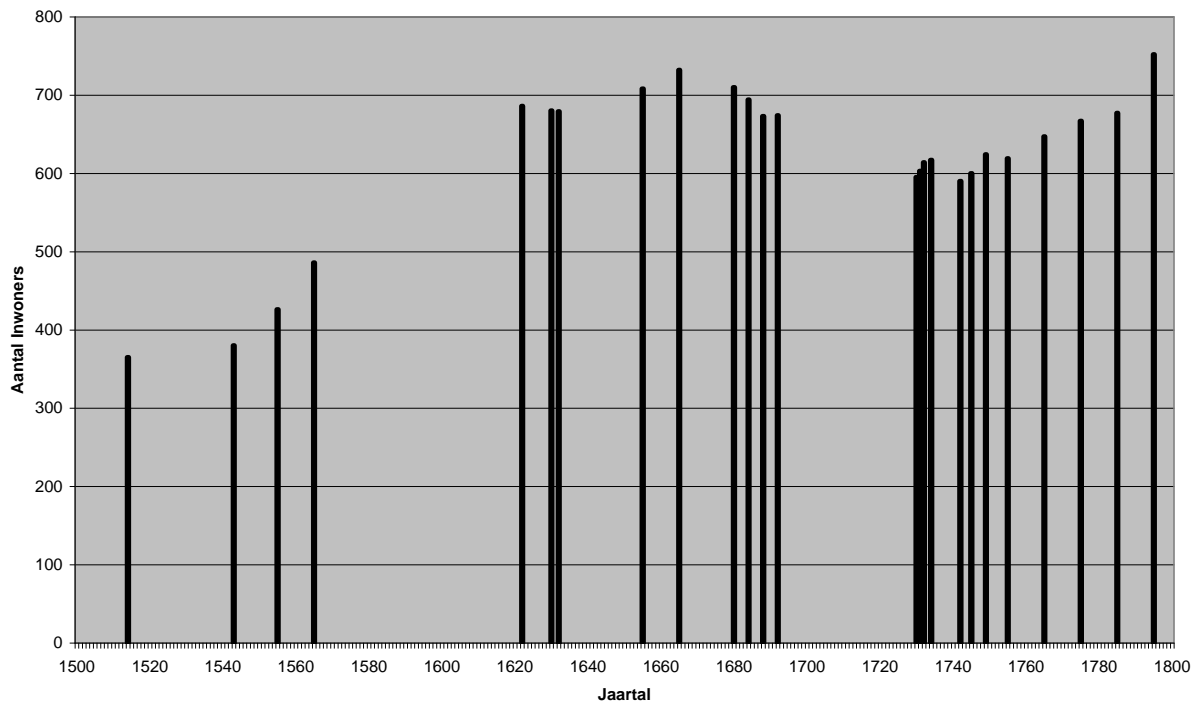
Veranderingen in de bevolkingssamenstelling

Door verschillende economen en historici is vastgesteld dat er een samenhang bestaat tussen de economische ontwikkelingen en de bevolkinggroei in een bepaald gebied. Indien de economie verslechtert (bijvoorbeeld door het wegvallen van het inkomen uit de zeevaart) wordt het moeilijker om voldoende geld te verdienen om een gezin te kunnen onderhouden. Als gevolg hiervan zullen mensen ervoor kiezen om later te huwen, pas dan als ze een reserve hebben opgebouwd of hun inkomen hoger is geworden. Het gevolg van een hogere huwelijksleeftijd is dat er minder vruchtbare jaren overblijven en er dus minder kinderen worden geboren. De bevolkingsgroei neemt af. Indien de economie in een gebied zeer sterk verslechtert kunnen mensen zelfs besluiten om de streek te verlaten om ergens anders werk te zoeken.¹⁵

Als we de ontwikkeling van de bevolking van Broek in Waterland over een langere periode beschouwen, dan zullen we aan de hand van bovenstaande theorie dus een daling van de bevolking (of tenminste een dalende groei) moeten zien, aangezien het werk in de zeevaart in de periode 1665-1700 snel verdween.

Er zijn maar weinig betrouwbare gegevens beschikbaar over de inwonertallen van plaatsen in Holland voor de tijd van Napoleon. Voor Broek in Waterland beschikken wij over twee getallen die betrouwbaar geacht kunnen worden. De telling van het hoofdgeld uit 1622 levert 686 inwoners op.¹⁶ Het andere betrouwbare getal is de volkstelling van 1795. Dit levert 752 inwoners op.¹⁷ Aan de hand van huizentellingen kunnen wij de tussenliggende periode trachten in te vullen (Grafiek 2).¹⁸

Grafiek 2. De geschatte bevolking van Broek in Waterland, 1514-1795¹⁹

Het gebruik van huizentellingen werkt als volgt: de bouw of afbraak van huizen loopt achter de werkelijke situatie aan. Indien er sprake is van een grote vraag naar nieuwe huizen zullen deze langzaam gebouwd worden. Daalt de vraag naar huizen dan zullen de bestaande huizen eerst een tijd leegstaan alvorens zij worden afgebroken. Als wij de huizentellingen over een lange termijn op een rij zetten, dan vervallen deze tijdelijke oneffenheden en wordt de grote lijn zichtbaar. Om het aantal huizen om te rekenen naar aantallen bewoners, vermenigvuldigen wij het aantal bewoners per huis met het aantal huizen (zie voor een nadere uitwerking van de methode noot 16).

Op basis van de huizentellingen komen wij tot de volgende ontwikkeling. De periode 1514-1622 wordt gekenmerkt door een sterke stijging van de bevolking. Die stijging zet zich in ieder geval door tot na 1665. Dit blijkt uit het feit dat over de gehele periode huizen worden bijgebouwd. Ergens tussen 1665 en 1680 begint het aantal inwoners te dalen. Deze daling duurt voort tot 1740. Na 1740 herstelt de bevolking zich, hoewel het nog tot rond 1800 duurt voordat de bevolking terug is op het aantal van 1665. Dit komt in grote lijnen overeen met de ontwikkeling van het gehele Noorderkwartier.²⁰

Het wegvallen van de zeevaart kan dus tot gevolg hebben gehad dat de bevolking na 1665 is gaan dalen. De gegevens uit de huizentellingen kunnen wij aanvullen met de gegevens uit de Doop-, Trouw- en Begraafboeken. Er is over de gehele periode sprake van een

begraafoverschot, d.w.z. er worden meer mensen begraven dan er kinderen worden geboren. De bevolking kon zichzelf dus niet op een natuurlijke wijze in stand houden. De periodes 1680-1689 en 1720-1729 zijn de periodes met de grootste natuurlijke bevolkingsdaling.

Migratie

De achteruitgang werd ten dele gecompenseerd door migratie.

Hoeveel mensen er in Broek kwamen wonen of daar juist vertrokken is vrijwel niet na te gaan. Er moet in de periode 1650-1750 sprake zijn geweest van een vestigingsoverschot, waarbij meer mensen zich in het dorp vestigden dan er vertrokken, want anders had het dorp zichzelf niet in stand kunnen houden. Tussen 1650 en 1750 is er 108 maal een verzoek om zich, alleen of met familie, in het dorp te vestigen toegestaan. Vierendertig maal werd zo'n verzoek afgewezen.²¹

Hoeveel van deze inkomende personen alleen -of met hun familie- kwamen en hoe groot die families dan waren is meestal onduidelijk. Een voorzichtige schatting is een minimum van 155 nieuwe inwoners. Een gestage instroom van inwoners zou daarnaast gevormd kunnen zijn door huwelijksmigranten. Bij één op de drie huwelijken was één van de partners niet afkomstig uit Broek. Een gelijk aantal bruiden als bruidegommen kwam van buiten. Gebrek aan bronnenmateriaal over de plaats waar de paren zich na het huwelijk vestigden maakt echter dat niet na te gaan is wat voor invloed dit had op de in- en uitstroom van bewoners

De bevolkingsdaling in Broek in Waterland was fors, ook indien wij rekening houden met een zeer waarschijnlijk vestigingsoverschot. Deze daling was echter minder sterk dan in andere delen van Waterland en Holland. Het lijkt erop dat het wegvallen van de werkgelegenheid in de zeevaart niet zonder gevolgen was, maar niet leidde tot een grootscheepse emigratie van inwoners.

Veranderingen in het grondbezit

Gezien het bovenstaande lijkt het erop dat de zeevarenden niet in groten getale het dorp zijn ontvlucht. Maar op welke manier vulden zij dan hun inkomen aan? In de tweede helft van de zeventiende eeuw zijn de Broeker woonhuizen geschikt gemaakt voor intensievere veeteelt. Dit geschiedde door het aanbouwen van een 'vierkant' aan de bestaande woning. Zoals de naam al aangeeft was dit een vierkante stal, waarin het hooi en het vee opgeslagen en gestald kon worden.²² In de inventaris van Lijsbet Cornelis Poort is bijvoorbeeld sprake van de aanwezigheid van een hooistal en koestallen.²³ De aanbouw van deze 'vierkanten' begint op het moment dat de werkgelegenheid in de zeevaart aan het afnemen is. Het is goed mogelijk dat de boeren die hun inkomen aanvulden met werk in de zeevaart, zich nu volledig op het boerenbedrijf gingen richten.

Nadat Broek in 1716 werd getroffen door de veepest en de Waterlandse zeedijk in 1717 doorbrak, waardoor half Waterland onder water liep, ging het met de landbouw in Waterland echter snel bergafwaarts.²⁴ Dit beeld komt ook naar voren in de verkoopprijzen van een roed land in de periode 1653-1750. Na 1670 daalde de prijs per roed land (400 roeden vormen samen een deimt) scherp, terwijl het aantal verkochte roeden steeg. De prijzen voor land werden negatief beïnvloed doordat een aantal malen land voor een hele lage som of voor niets in andere handen overging. De landerijen werden voornamelijk gebruikt voor vetweiderij.²⁵ Dit wijst erop dat een aantal, voornamelijk kleinere, boeren het hoofd financieel niet langer boven water kon houden.

We hebben gezien dat er in 1543 door de Broekers gemiddeld twee koeien werden gehouden, terwijl meer dan de helft van het land in eigendom was van de gebruikers. In 1680 kwam meer dan een derde van de landbezitters van buiten Broek. De meesten van hen kwamen uit Monnickendam (29), terwijl ook Ilpendam (11) en Groot en Klein Overleek (8) goed vertegenwoordigd waren.²⁶

In 1749 was het gemiddelde landbezit gestegen naar ongeveer 3397 roeden.²⁷ In 1680 was dit nog 4 26/31 deimt, net iets meer dan 1937 roeden.²⁸ In de tussenliggende periode is dus een sterke concentratie van landerijen opgetreden. Grote landerijen kwamen in handen van vijfenveertig welvarende Broekers. Deze Broekers bezaten samen 510 deimt. Binnen deze groep van grote bezitters waren er ook echte grootgrondbezitters, een achttal personen (en de erfgenamen van twee anderen), die samen meer dan de helft, 260 deimt, in handen hadden. De grootste bezitter was Johan Metelercamp, die meer dan 48 deimten in bezit had. Verder hadden Cornelis Pater, Jan Jansz Verlaan, Albert Timmerman, Jan Bakker, Cornelis Visscher, Jacob Hals, Gerrit Olfertsz, de kinderen van Cornelis Pater en de erfgenamen van Marten G(erritsz?) Mars ieder meer dan twintig deimten in bezit. Waar meer dan een derde van de boeren in 1680 nog tussen de een en drie deimt bezat, had in 1749 nog maar een zesde van het aantal boeren dezelfde hoeveelheid land. Hiertegenover staan de grootgrondbezitters. In 1680 had een op de twintig boeren tussen de tien en twintig deimt in bezit. In 1749 was dit gestegen tot ongeveer een op de vijf.²⁹ In het kort betekende dit dat het aantal kleine boeren was gehalveerd, terwijl het aantal grootgrondbezitters was verviervoudigd.

Deze concentratie van landbezit had dus als belangrijkste effect het verdwijnen van de kleine landeigenaren. De overgebleven boeren vergrootten hun bedrijf door het huren van land om rendabel te kunnen werken.³⁰ In 1769 waren er nog maar 38 veehouders in de *banne* van Broek, waarvan er 26 in het dorp woonachtig waren. Deze 38 veehouders hielden samen 663 runderen.³¹ Waar de boeren/zeevarenden in de zestiende eeuw gemiddeld slechts een paar koeien hielden, hielden de overgebleven boeren nu gemiddeld meer dan 17 koeien. De groep personen die hun land verkocht en het zelfstandige veeteeltbedrijf voorgoed vaarwel zegde, en misschien zelfs het dorp verliet, moet dan ook met name gevormd zijn door de boeren die een klein veebedrijfje combineerden met werk in de zeevaart.

Veranderingen in de welvaartsstructuur

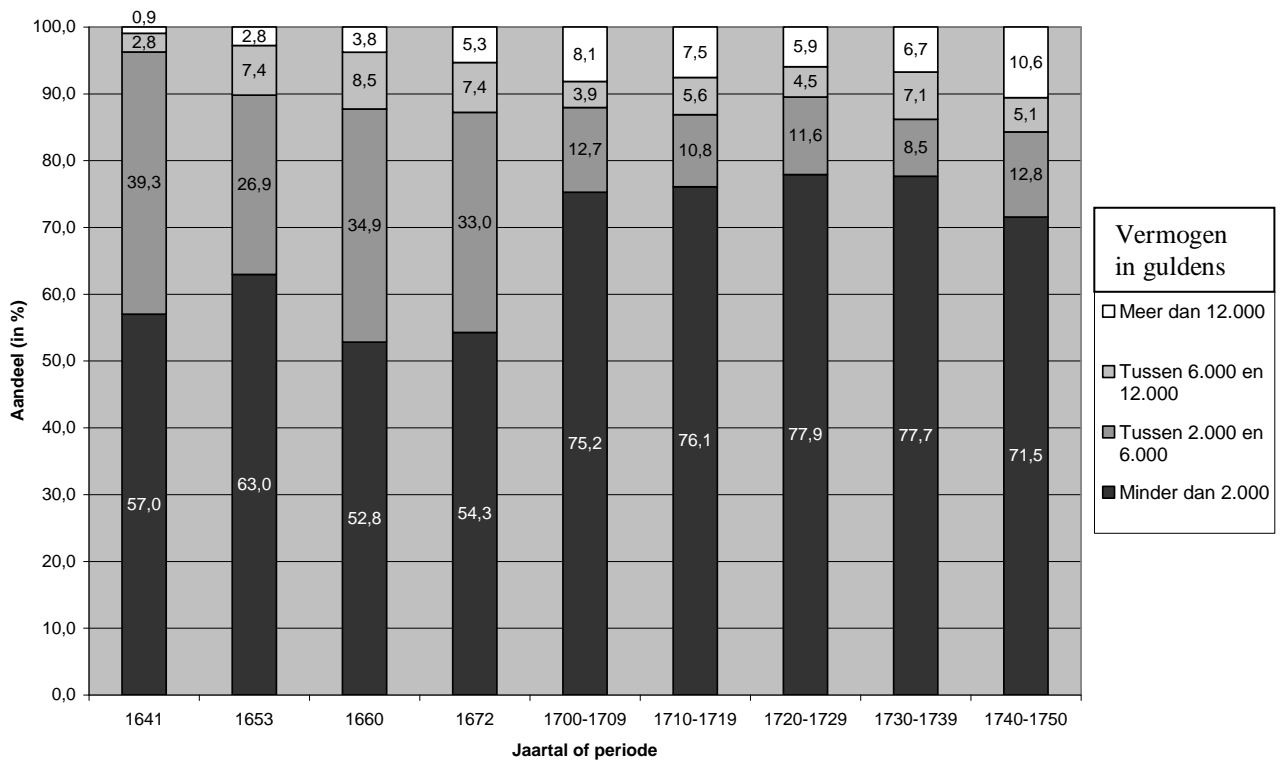
Indien de kleinere boeren/zeevarenden verdwenen en vervangen werden door grootgrondbezitters dan moet dan zijn weerslag vinden in de welvaartsstructuur. Deze veranderingen moeten zich vooral voordoen in de periode 1680-1749, want we hebben hiervoor gezien dat in deze periode de kleine landbezitters voor een groot deel verdwenen. Tot 1700 bleef het dorp in ieder geval nog redelijk welvarend, wat onder meer blijkt uit het feit dat de armenvoogden elk jaar geld overhielden en het vermogen van de armenkas aan konden vullen.³² Dit wordt bevestigd door de groei van de burgemeesters kas die werd gebruikt voor allerlei uitgaven betreffende het dorp.³³

Op basis van de gegevens van de honderdste en tweehonderdste penningkohieren voor de periode 1650-1672 en de imposten op het trouwen en het begraven voor de periode 1700-1750 kunnen wij een globale welvaartsstructuur voor de periode 1650-1750 onderscheiden. Gebrek aan bronnenmateriaal, met name uit de periode 1672-1700, precies de periode die voor ons zo interessant is, maakt een betere vergelijking helaas niet mogelijk. Penningkohieren van na 1672 ontbreken, en de impost op het trouwen en begraven werd pas

geheven vanaf 1695, waarbij de eerste jaren bovendien vrijwel geen imposten werden geheven.

De honderdste en tweehonderdste penning werden geheven over het totale vermogen. In de bron staat dan ook het totale vermogen vermeld. De imposten over het trouwen en begraven werden geheven per inkomensgroep. In de bronnen staan dan ook de bedragen die betaald moesten worden (0, 3, 6, 12, 15, 30 of 60 gulden). Door gebruik te maken van de inkomensgroepen die behoorden bij het te betalen bedrag aan impost kunnen wij beide bronnen combineren.³⁴ De ontwikkeling van de inkomensgroepen is schematisch weergegeven in grafiek 3. In 1641 heeft bijvoorbeeld 57% van de bevolking een vermogen van minder dan 2000 gulden, terwijl 0,9% van de bevolking een vermogen heeft van meer dan 12000 gulden.

Grafiek 3. De veranderingen in de vermogensverhoudingen in Broek in Waterland in de periode 1641-1750³⁵

Het beeld dat uit de grafiek ontstaat komt overeen met wat wij al eerder hebben gezien bij het landbezit. Een grote groep inwoners (met een vermogen tot 6000 gulden) verliest na het wegvallen van de zeevaart een groot deel van haar vermogen, en is waarschijnlijk gedwongen om haar landbezit te verkopen. Als juist velen van hen het dorp hebben verlaten, zal de groep met de grootste vermogens, die gewoon in het dorp is blijven wonen, een groep die bovendien de mogelijkheid had zijn bezit uit te breiden, een groter aandeel in de welvaartschaal van het dorp uit zijn gaan maken. Simpel gezegd: de groep van de allerrijksten groeide.³⁶

Dat de welvarenden inderdaad in het dorp bleven wonen, blijkt uit de Personele Quotisatie. Hierin werden in totaal negen (van de 190) personen aangeslagen boven de 100 gulden, zij hadden een inkomen van meer dan 5.000 gulden. Dit waren allen leden van vijf families: Mars, Pater, Ploeger, Timmerman en Verlaan.³⁷ De families Mars, Verlaan en Timmerman vinden wij ook al onder de hoogst aangeslagen personen in 1653.³⁸ Slechts een andere

aanzienlijke familie, de familie Rijser, die in 1672 nog tot de hoogst aangeslagen personen behoorde, is in 1742 verdwenen. (Maar misschien is de naam uitgestorven???)³⁹ De familienamen Mars, Pater en Verlaan komen wij ook regelmatig tegen als bekleders van de aanzienlijke ambten binnen de gemeenschap, bijvoorbeeld Claes Jansz Mars die tussen 1655 en 1678 drie keer burgemeester, zes keer schepen en zes keer rooimeester was.⁴⁰

Een ander bewijsstuk voor de verschuivingen in de vermogensstructuur tussen 1672 en 1700 wordt geleverd door de gemiddelde verkoopprijs/taxatiewaarde van een huis met erf in het dorp. In de periode 1660-1679 werden er weinig huizen verkocht en werden er hoge prijzen voor deze huizen betaald, met name door de verkoop van enkele huizen op het Havenrak, die tot de dure huizen van het dorp behoorden. Na 1680 neemt het aantal verkochte huizen snel toe terwijl de prijs daalde. Dit werd voornamelijk veroorzaakt doordat de goedkopere (boeren)woningen sneller in verschillende handen overgingen, terwijl de duurdere huizen in de handen van dezelfde eigenaren bleven. Deze goedkopere woningen werden over het algemeen bewoond door de boeren/zeevarenden die wij in de vorige bladzijden hebben leren kennen. Het feit dat deze huizen sneller en voor lagere prijzen (en soms voor helemaal niets) werden verkocht zou kunnen wijzen op het verdwijnen van deze specifieke groep huiseigenaren uit het dorp.

Van zeevarende tot arbeider

Door een verbetering van de bemaling van het land na 1649 werd het gemakkelijker om de veeteelt te beoefenen. Door een stijging van de bevolking groeide de afzetmarkt voor zuivelproducten. Aangezien de mogelijkheden tot het verwerven van inkomen uit de zeevaart afnam, werd het voeren van een volwaardig veeteeltbedrijf een reële optie. In de achttiende eeuw werd het echter moeilijker om dit veeteeltbedrijf te onderhouden door het optreden van de veepest (1716) en de overstroming van heel Waterland (1717). Een aantal boeren stopte met het bedrijf. Er trad een schaalvergroting in, doordat een aantal rijke plaatsgenoten, tegen lage grondprijzen, de landerijen opkochte. Deze landerijen werden verhuurd, en gebruikt voor hooi en vetweiderij.⁴¹

Dit is in grote lijnen het beeld van de ontwikkeling van Holland in het algemeen. Het beeld kan echter voor Broek wel wat worden aangescherpt. Het is waarschijnlijk dat hier de genoemde schaalvergroting al eerder optrad dan de achttiende eeuw. Na 1665 daalde de werkgelegenheid in de zeevaart snel. Een aantal Broekers zal zijn eigendommen hebben verkocht en meteen zijn vertrokken, maar de meesten zullen getracht hebben om een volledig inkomen in de veeteelt te verdienen. Erg succesvol kan dit niet zijn geweest. De keuterboeren konden op de lange termijn niet concurreren met de grote boerderijen uit de omgeving en uit de drooggelegde gebieden. Na 1670 begonnen de grondprijzen al te dalen, na 1680 gevolgd door de prijs van huizen (waarschijnlijk veroorzaakt door de keuterboeren die het hoofd niet langer boven water konden houden en hun eigendommen verkochten en het dorp verlieten of misschien als arbeider op een grote boerderij aan de slag gingen). In 1680 was er nog een groot aantal kleine boeren in het dorp, maar aangezien de lokale welvarenden hun landbezit in deze periode relatief goedkoop konden uitbreiden, werd hun positie alleen maar moeilijker. De veranderingen gingen snel. Rond 1700 had de welvaartsstructuur in het dorp al een evenwicht bereikt waarin geen grote veranderingen meer zouden optreden. In een periode van minder dan veertig à vijftig jaar was het dorp sociaal-economisch totaal veranderd.

Sebastiaan Vonk

---

¹ Dit artikel is een verkorte weergave van de Masterscriptie getiteld “Transities in Broek in Waterland: het einde van een zeevarende traditie, 1650-1750”, geschreven ter afronding van een Master Nieuwe Geschiedenis aan de Faculteit der Geesteswetenschappen, Afdeling geschiedenis, archeologie en regiostudies van de Universiteit van Amsterdam in 2007.

² John Dehé, “Een slaafsch en ongezond bedrijf”; de geschiedenis van het openbaar vervoer in Waterland, 1630-1880 (Hilversum 2005) 53.

³ Kasper P.J. Janse, De zes Waterlandse dorpen; een onderzoek naar de middelen van bestaan op het platteland van Waterland tot in het begin van de 19e eeuw (doctoraalscriptie UvA, Amsterdam 1980) 34-35.

⁴ R. Fruin, *Informacie up den staet faculteyt ende gelegentheyte van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schiltale, gedaen in den jaere MDXIV* (Leiden 1866) 212.

⁵ J.M. Bos, *Landinrichting en archeologie: het bodemarchief van Waterland* Nederlandse Archeologische Rapporten 6 (Amersfoort 1988) 38-39.

⁶ P.C. van Royen, *Zeevarenden op de koopvaardijvloot omstreeks 1700* (Amsterdam en Den Haag 1987) 106-108.

⁷ Piet Boon, *Bouwers van de zee; zeevarenden van het Westfriesse platteland, c. 1680-1720* (Den Haag 1996) 82.

⁸ Waterlands Archief: Gemeente Archief Broek in Waterland (1387-1812) (Hierna WA: GA BiW) 2/18/1/2 Ordonnantie van de zeevarende beurs anno 1654.

⁹ WA: GA BiW 2/18/1/2 en 2/18/1/3 Ordonnantien van de zeevarende beurs anno 1654.

¹⁰ A.M. van der Woude, *Het Noorderkwartier; een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late Middeleeuwen tot het begin van de 19^e eeuw* (herdruk; Utrecht 1983) 371.

¹¹ WA: GA BiW 2/18/2/2 Register van de voogden van de Zeevarende Beurs 1673-1702.

¹² J.R. Bruijn, ‘Broek en de walvisvaart in het midden van de zeventiende eeuw’, *Broeker Bijdragen* 39 (1997) 344-349, aldaar 347.

¹³ Waterlands Archief: Oud-Rechterlijk Archief Broek in Waterland 3483 Transporten en Hypotheken 1652-1678.

¹⁴ Bron: WA: GA BiW 2/18/2/1-2/18/2/2 Registers van de voogden van de Zeevarende Beurs 1635-1673 en 1673-1702

¹⁵ J.L. van Zanden, ‘Op zoek naar de ‘missing link’; hypothesen over de opkomst van Holland in de late Middeleeuwen en de vroeg-moderne tijd’, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 14 (1988) 359-386, aldaar 362.

¹⁶ J.G. van Dillen, ‘Summiere staat van de in 1622 in de provincie Holland gehouden volkstelling’, *Economisch-Historisch Jaarboek* 21 (1940) 167-189, aldaar 187.

¹⁷ <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT179501/>

¹⁸ Het gemiddelde aantal bewoners per huis is ontleend aan: Woude, A.M. van der, *Het Noorderkwartier; een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late Middeleeuwen tot het begin van de 19^e eeuw* (herdruk; Utrecht 1983). In de bijlagen geeft Van der Woude een overzicht van de inwonertallen van Waterland. Van der Woude komt tot de volgende bewoningsdichtheden: 1514, 8,4; 1622/1632, 4,7; 1730/1742, 3,7; 1795, 4,9. Van der Woude wijst zelf al op de mogelijke onjuistheid van het getal 8,4 voor 1513 (pagina’s 87-89). Voor de zekerheid is door mij dan ook gebruik gemaakt van het gemiddelde van de zes dorpen van Waterland, namelijk 5,7. Aangezien Van der Woude soms de huizen in de banne meerekent en soms niet, is gekozen om alleen de huizen in het dorp mee te nemen. Voor de periode 1730/1732 verandert de bewoningsdichtheid dan in 4,1. Volgens de volkstelling van 1795 waren er 752 inwoners in Broek en geen 762 zoals Van der Woude vermeldt. De bewoningsdichtheid verandert voor dit jaar in 4,8. Er wordt vanuit gegaan dat de bewoningsdichtheid tussen twee bekende getallen lineair verandert. Dit levert voor elk jaar een bewoningsdichtheid op. Voor elk jaar waarvan een huizentelling bekend is, kan zo een geschatte bevolking worden berekend.

¹⁹ Bronnen: A.M. van der Woude, *Het Noorderkwartier; een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late Middeleeuwen tot het begin van de 19^e eeuw* (herdruk; Utrecht 1983) bijlage 2 en 4; 618-619/622-623; WA: OA BiW 3/2/2 en 3/2/3; W. van Engelenburg, *Geschiedenis van Broek in Waterland (van de 16^e tot het begin der 19^e eeuw)* (Haarlem 1907) 6; Kasper P.J. Janse, De zes Waterlandse dorpen; een onderzoek naar de middelen van bestaan op het platteland van Waterland tot in het begin van de 19^e eeuw (doctoraalscriptie UvA, Amsterdam 1980) 19

²⁰ Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland, 1500-1815; de eerste ronde van moderne economische groei* (3de druk; Amsterdam 2005) 73-75.

²¹ WA: GA BiW 1/6/1-1/6/3 Notulen vroedschap 1623-1746.

²² N. Boschma en H. van Koolbergen, *Stolp of salon? De ontwikkeling van het huis met aangebouwd ‘vierkant’ in Broek in Waterland gedurende de 17de en 18de eeuw* (Arnhem en Amsterdam 1985) 43.

-
- ²³ Rijks Archief Noord-Holland: Oud-Notarieël Archief inv. No. 433: Garbrand Coomen: no 27, 11 September 1683.
- ²⁴ A.P. Bruigom, 'Het Roomeinde in de 17de en 18de eeuw', Broeker Bijdragen 32 (1992) 1-18, aldaar 2-3.
- ²⁵ Boschma en Van Koolbergen, *Stolp of salon?* 44.
- ²⁶ WA: GA BiW 3/2/3 Ontvangboek der verponding
- ²⁷ WA: GA BiW 3/2/1 Beschrijving van alle landerijen in de banne te Broek gelegen, met eigenaars en grootte. Afschrift 1749, naar een originele beschrijving van het jaar 1589.
- ²⁸ WA: GA BiW 3/2/3 Ontvangboek der verponding te Broeck in Waterland 1680-1693.
- ²⁹ De percentages waren als volgt. 1680: 1-3 deimt 39,6%, 10-20 deimt 5,9%; 1749: 1-3 deimt 17,7%, 10-20 deimt 22,9%.
- ³⁰ Boschma en Van Koolbergen, *Stolp of salon?* 44.
- ³¹ W. van Engelenburg, *Geschiedenis van Broek in Waterland (van de 16^e tot het begin der 19^e eeuw)* (Haarlem 1907) 161.
- ³² In de periode 1688-1700 steeg het beschikbare kapitaal van 30.728 gulden naar 47.174 gulden, een gemiddelde stijging van 1.238 gulden per jaar. WA: GA BiW 5/1/3 Overzicht van het kapitaal van de huiszittende armenkas te Broek, 1688-1788.
- ³³ Deze kas was voorzien van een kapitaal van 2.274 gulden in 1675. Dit kapitaal groeide aan tot een bedrag van 7.705 gulden in 1700. WA: GA BiW 2/1 'Capitael boek van burgemeesteren tot Broeck in Waterland' 1671-1810
- ³⁴ Wij onderscheiden vier groepen of welvaartsklassen. Groep 1 wordt gevormd door de impostklassen 0 (armlastig) en 3. Samen vormen zij de groep huishoudens met een inkomen van minder dan 200 gulden en/of een vermogen van minder dan 2.000 gulden. Groep 2 wordt gevormd door impostklasse 6 en is de groep huishoudens met een inkomen tussen de 200 en 400 gulden en/of een vermogen tussen 2.000 en 6.000 gulden. Groep 3 wordt gevormd door impostklassen 12 en 15. Dit is de groep huishoudens met een inkomen tussen de 400 en 800 gulden en/of een vermogen tussen 6.000 en 12.000 gulden. De laatste groep, groep 4, wordt gevormd door impostklassen 30 en 60. Dit is de groep huishoudens met een inkomen van meer dan 800 gulden en/of een vermogen van meer dan 12.000 gulden.
- ³⁵ Bron: WA: Gemeente Archief Monnickendam (hierna WA: GA M'dam) 289: Kohieren tot het invorderen van den 50sten, 100sten en 200sten penning in de stad Monnickendam, de dorpen van Waterland, Katwoude en het eiland Marken: 1669, 1672; WA: GA M'dam 291: Quohyer van de twee-Hondersten Penningh, te betalen bij de personen die binnen de stad Monnickendam mitsgaders binnen de Ses Dorpen van Waterland item Catwoude ende den Eylande van Marcken getaxeerd ende gegoedet sijn: 1641; GA M'dam 292: Lijsten, houdende aantekeningen uit de kohieren van den 200sten penning, opgemaakt voor den dorpen Ransdorp, Zuiderwoude, Landsmeer, Zunderdorp, Broek, Schellingwoude en Katwoude, ten gerieve van de stad Monnickendam: 1653; GA M'dam 299-301 Kohieren van den 100sten penning, omgeslagen over de stad Monnickendam, de ses dorpen van Waterland, Katwoude en Marken 1654-1660: 299: 1654, 1655; 300: 1656, 1657; 301: 1658, 1659, 1660; RANH DTB BiW 10A en 10B)
- ³⁶ Ter verduidelijking: als er in een dorp één rijk persoon woont en 99 armlastigen, dan is het aandeel van de rijke in het totaal 1%. Vertrekken echter 50 armlastigen uit het dorp dan is het aandeel van de rijke in het totaal gestegen tot 2%.
- ³⁷ J.W. Niemeijer, 'De Personele Quotisatie van 1742; belastingplichtigen in de bloeitijd van Broek', *Broeker Bijdragen* 22 (2000) 399-410, aldaar 401.
- ³⁸ WA: GA M'dam 292 Lijsten, houdende aantekeningen uit de kohieren van den 200sten penning, opgemaakt voor den dorpen Ransdorp, Zuiderwoude, Landsmeer, Zunderdorp, Broek, Schellingwoude en Katwoude, ten gerieve van de stad Monnickendam.
- ³⁹ WA: GA M'dam 289 Kohieren tot het invorderen van den 50sten, 100sten en 200sten penning in de stad Monnickendam, de dorpen van Waterland, Katwoude en het eiland Marken.
- ⁴⁰ WA: GA BiW 1/6/1-1/6/2 Notulen vroedschap 1613-1723.
- ⁴¹ Boschma en Van Koolbergen, *Stolp of Salon?* 38-45.